

УДК 327(477:479.29)"19"(091)
https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.140.11

А. Чуткий, д-р іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОРГАНІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ГРУЗИНІВ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ ПОЧАТКУ ХХ ст. ТА БІОГРАФІЇ "АКТИВУ" ЦИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Досліджуються засновані студентами-грузинами у Київському комерційному інституті в 1909–1912 рр. організації. Їх можна поділити на науково-орієнтовані (Гурток любителів грузинської культури, Гурток любителів грузинської літератури, Науковий гурток студентів-грузинів) та студентські земляцтва (Грузинське й Закавказьке). Наголошується на тому, що такої кількості організацій національного спрямування в Київському комерційному інституті не створила жодна інша національність, попри те, що грузини не становили найбільшу етнічну групу серед студентів цього навчального закладу. Усе це додатково засвідчує високий ступінь консолідації та національної свідомості грузинської молоді початку ХХ ст. І вочевидь, що факт відриву від батьківщини лише зміцнював їхню національну самосвідомість та сприяв їхній консолідації.

Аналізуються виявлені в архіві Київського комерційного інституту особові справи студентів, котрі належали до керівництва цих організацій. На їхній основі зроблено висновок про те, що більшість із них походила із багатодітних та матеріально незабезпечених сімей грузинського духовенства із сільської місцевості. Середню освіту вони здобували в духовних семінаріях на батьківщині. Відповідно, їхнє спрямування на здобуття економічної освіти слід пояснювати як прагнення до поліпшення свого матеріального становища; а той факт, що вони здобували її в Києві – додатково підтверджує давність і дружність українсько-грузинських взаємин.

Дослідження побудоване на архівних документах, що вперше вводяться до наукового обігу.

Ключові слова: етнополітична історія початку ХХ ст., Київський комерційний інститут, національно-визвольний рух, студентські організації, українсько-грузинські відносини.

Початок ХХ ст. ознаменувався бурхливим розвитком вищої освіти в Києві, який виступав провідним осередком з підготовки фахівців за різними напрямками діяльності для всього півдня Російської імперії. Університет св. Володимира та Духовна академія, що діяли в місті з першої половини ХІХ ст., наприкінці ХІХ ст. були доповнені Політехнічним інститутом [49, с. 11–26]. Однак справжній бум засновництва вишів у Києві припав на початок ХХ ст.: у цей короткий проміжок часу в Києві було поновлено діяльність Вищих жіночих курсів [48], засновано музичну школу, Вищі комерційні курси (з 1908 р. – комерційний інститут) [55; 56, 46, с. 18–21] тощо [44, с. 388–391; 53]. Значна роль у цих процесах належала Університету св. Володимира, професорсько-викладацькі кадри якого значною мірою забезпечували новопосталі виші як викладацькими кадрами, так і виступали з ініціативою їх заснування [43, с. 167–170; 57, с. 105].

Збільшення кількості вишів поєдналось із загальним збільшенням студентського контингенту та демократичними віяннями в їхньому середовищі, що було наслідком як загальноєвропейських процесів, так і впливом демократичної революції 1905–1907 рр. [51, с. 146, 151; 53; 54]. При цьому студентство завжди стояло на вістрі тенденцій, що пульсували в середовищі суспільства. А для Східної Європи ключовою тенденцією в той період став національно-визвольний рух [42].

Усі вказані тенденції обумовили той факт, що провідною складовою студентського життя (поряд із навчальним процесом та політикою) став національний рух. У першу чергу він характеризувався пригнобленим національністю. А представники останніх з особливою охотою їхали здобувати вищу освіту саме до Києва [50; 47; 45], який був центром одного з найбільш пригноблених народів Російської імперії і водночас зберігав статус провідного центру православних народів. Останнє відіграло немалу роль у випадку народів, котрі сповідували християнство східного обряду. З-поміж них традиційно важливу роль відігравали грузини, і до того ж українсько-грузинські відносини мали надзвичайно тривалу історію, що сягала доби Середньовіччя та водночас зміцнювалась в ХІХ–ХХ ст. завдяки спільності політичних доль.

У досліджуваній період особливо багато грузинів обирали навчання за спеціальностями, що мали практичну сферу застосування. Тож вони вступали перш за все

до Київського політехнічного інституту й особливо – до Київського комерційного інституту. Так, попри значну віддаленість вже з моменту заснування цього навчального закладу у ньому навчалися вихідці з Грузії. Зокрема, двоє грузинів (при загальній кількості студентів на той час у 299 осіб) були у складі першого набору його студентів [40, арк. 73]. У подальшому кількість їх постійно зростала, але у зв'язку з поділом студентів за конфесійним принципом виявити точну кількість грузинів з-поміж студентів Київського комерційного інституту не вдається через віднесення їх (так само як і українців, білорусів та молдаван) до категорії "православні". Лише іноді, коли етнічна характеристика "випливала" у студентській статистиці, можемо побачити факт збільшення чисельності студентів-грузинів у Київському комерційному інституті. Наприклад, у 1912 р. їх у цьому виші навчалось 74 особи, а в 1913 р. – уже 89 осіб [39, арк. 15].

За своєю чисельністю грузини серед студентів Київського комерційного інституту суттєво поступались українцям, росіянам, євреям та навіть полякам. Та попри це їм вдалось створити п'ять організацій національного характеру, тобто більше, ніж будь-якій іншій етнічній групі. До них належать: Гурток любителів грузинської культури, Гурток любителів грузинської літератури, Науковий гурток студентів-грузинів, Кавказьке та Закавказьке земляцтва. Інформація про ці організації, як і про їхніх представників (головно керівного складу цих організацій), виявлена та досліджена на основі справ з архіву Київського комерційного інституту, що вперше залучаються до наукового обігу і це додатково підвищує їх цінність. Вони подаються в порядку їх утворення, а особові справи членів цих організацій – у зв'язку з інформацією про їхню приналежність до тієї чи іншої студентської організації, створеної грузинами у стінах Київського комерційного інституту.

Першою з організацій, що була заснована студентами-грузинами в Київському комерційному інституті був **Гурток любителів грузинської культури**. Заяву про його створення було подано 2 грудня 1909 р. студентами інституту М. Г. Зіраховим та О. Д. Горгадзе [29, арк. 1]. В архіві Київського комерційного інституту вдалось виявити особові справи цих осіб, а тому пропонується ключова інформація з них.

Микола Георгійович Зірахов народився в 1885 р. в родині священика с. Бакурцихе Сінгарського повіту Тифліської губернії і який на час його навчання вже помер [17, арк. 2, 8]. Як впливає із послужного списку його батька, останній походив із духовного стану і також закінчив Тифліську духовну семінарію (1871) після чого здійснював священицьку службу, мав п'ятеро дітей [17, арк. 10а]. 21 липня 1909 р. М. Г. Зірахов відправив із Тифліса, де він саме закінчив навчання у духовній семінарії [17, арк. 2], заяву про вступ до Київського комерційного інституту [17, арк. 1]. М. Г. Зірахов повідомив про себе те, що після закінчення духовної семінарії працював вчителем [17, арк. 19].

У січні 1912 р. М. Г. Зірахов подав до правління інституту прохання про звільнення від плати за навчання на весняний семестр у зв'язку з тим, що він сирота та "нізвідки не отримує допомоги", але йому було відмовлено [17, арк. 24]. Почасти це можна пояснити тим, що в опитувальному бланку з надання пільг у платі за навчання М. Г. Зірахов зазначив, що отримує 12–15 руб. від брата, хоча й "не регулярно" [17, арк. 102]. Було вказано й те, що його брат працював сільським священиком у Тифліській губернії [17, арк. 102 зв.]. У січні 1913 р. М. Г. Зірахов уже прохав тільки про відстрочку у внесенні плати за навчання [17, арк. 25]. А у вересні 1913 р. знов прохав про звільнення від плати за навчання у зв'язку з крайньою матеріальною скрутою. При цьому він повідомив, що витратив зароблені влітку кошти (тобто підпрацював), а також те, що він одружений і його дружина через хворобу усунута з посади вчительки й при цьому він ще має дитину. Враховуючи такі обставини правління інституту зменшило йому плату за семестр наполовину [17, арк. 27]. Також в опитувальному бланку на отримання звільнення від плати за навчання М. Г. Зірахов написав, що місячні його витрати становлять 20 руб. (із них 12 руб. – плата за квартиру і ще 6 руб. – за харчування в їдальні Товариства швидкої допомоги нужденним студентам), але при цьому не отримує жодної сторонньої матеріальної допомоги [17, арк. 101]. Зазначено, що на той час уже померла і його мати (тобто він лишився круглим сиротою), а також указав і те, що правління інституту вже чотири рази звільняло його від плати частини вартості навчання (уперше на 20 руб., потім на 25 руб., далі на 40 руб. і вчетверте – на 20 руб. при загальному розмірі плати за навчання у 50 руб.) [17, арк. 101 зв.].

Паралельно із звільненням від плати за навчання М. Г. Зірахов шукав і джерела підробітку. Зокрема, у січні 1914 р. він звернувся до директора інституту з проханням прикомандируватись до Київської агентури Московського Союзу споживчих товариств. Це своє прохання він підкріплював тим, що: "Відчуває сильний потяг до кооперації та має достатні пізнання з історії та теорії кооперації" [17, арк. 29].

При цьому в січні 1914 р. М. Г. Зірахов уже закінчив курс навчання в інституті, про що отримав відповідне тимчасове свідоцтво [17, арк. 31]. У квітні – травні 1914 р. М. Г. Зірахов склав випускні іспити і отримав диплом комерційного інженера другого розряду [17, арк. 105], тобто диплом без відзнаки [57, с. 163]. Уже в липні 1914 р. він перебував у Грузії (своєю адресою зазначив м. Сігнахі Тифліської губернії), звідки звертався до керівництва інституту з проханням надати підтвердження того, що він пройшов повний курс навчання на банківському підвідділі і воно було надане [17, арк. 36]. Це прохання слід розглядати як підтвердження повернення М. Г. Зірахова на батьківщину та активні пошуки ним роботи.

Другий з ініціаторів заснування Гуртка любителів грузинської культури – **Онїфант Давидович Горгадзе**, як видно із його особової справи в архіві Київського комерційного інституту, був молодшим за свого колегу Зірахова на три роки (народився у 1888 р.), походив із родини причетника із с. Ілемі Шорапанського повіту Кутаїської губернії [16, арк. 4, 6]. Як він згадував у пізнішій автобіографії, із 7 років "вмів добре читати і писати по-грузинськи, знав кілька загальноживаних слів по-російськи" [16, арк. 69], що свідчить про слабкі успіхи русифікації Грузії кінця XIX ст. В цій автобіографії О. Д. Горгадзе помістив і спогади про Кутаїське духовне училище до якого він поступив у дев'ятирічному віці: "Тодішній склад вихователів і педагогів цього училища залишав бажати набагато й набагато кращого. Грубішим за всіх був інспектор училища і багатьом діставалося від нього" [16, арк. 69]. Після цього він перейшов на навчання до Кутаїської духовної семінарії, але вже за кілька місяців вона була остаточно закрита "внаслідок безладів у ній" [16, арк. 69]. Тож О. Д. Горгадзе перейшов на навчання до Донської духовної семінарії в Новочеркаську, яку й закінчив у 1909 р. Далі він згадував, що спочатку планував продовжувати освіту в духовній академії, але в останньому класі семінарії раптово змінив свої погляди й одразу ж після закінчення семінарії подав заяву про зарахування на економічне відділення Київського комерційного інституту [16, арк. 2, 69 зв.]. При цьому О. Д. Горгадзе зазначив, що головним фактором, який вплинув на таку зміну подальшого професійного спрямування, стали науки, які викладалися в інституті, і що він не помилювався з вибором навчального закладу, "із задоволенням відвідував завжди лекції інституту, засідання наукових товариств при інституті" [16, арк. 69 зв.].

Походження з духовного стану і територіальна близькість місць проживання, а також і те, що брат О. Д. Горгадзе навчався у Кутаїській духовній семінарії, тобто там де й М. Г. Зірахов [16, арк. 7 зв.], дозволяє припускати їхнє знайомство ще до вступу у Київський комерційний інститут або принаймні швидке зближення після вступу до цього вишу. Тож те, що саме ці дві особи виступили ініціаторами заснування Гуртка любителів грузинської культури в Київському комерційному інституті, не випадкова, а цілком закономірна подія. Також це засвідчує і значний рівень культури серед сільського духовенства Грузії, любов до власних традицій та історії.

Як і у випадку з М. Г. Зіраховим, О. Д. Горгадзе також перебував в період навчання в Київському комерційному інституті у скрутному матеріальному становищі. Так, уже 11 листопада 1911 р. він звернувся до правління інституту з проханням звільнити його від плати за навчання у зв'язку із "вкрай скрутним становищем" і тим самим дати йому можливість "продовжити почату освіту" [16, арк. 23]. В опитувальному бланку (що мав підтвердити доцільність надання звільнення від плати за навчання або її зменшення) О. Д. Горгадзе зазначив наступне: винаймав у Києві кімнату за 4 руб. на місяць; харчування йому обходилося у 8–10 коп. на день (унікальний випадок, коли студент зазначив щоденні витрати на харчування і що дозволяє розрахувати їх раціон); що є членом Кавказького земляцтва (що дозволяє відносити це земляцтво до заснованих грузинами); і що не мав підробітків (написав "не можу дістати") та не отримував нізвідки допомоги [16, арк. 24]. Це його прохання було задоволено частково: йому було зменшено розмір плати за семестр на

15 руб., або майже на третину [16, арк. 23]. Уже за кілька днів після цього прохання О. Д. Горгадзе знов прохав директора інституту бодай відстрочити сплату решти суми до весни [16, арк. 25]. Зрештою, у грудні 1911 р. він знайшов 10 руб. для сплати за поточний семестр, а решту суми керівництво інституту дозволило йому сплатити в лютому [16, арк. 27].

Із заповненої О. Д. Горгадзе в лютому 1912 р. анкети для надання звільнення від плати за навчання випливає, що його поточні витрати зросли – на цей час він уже винаймав квартиру за 6 руб. (тоді як раніше платив 4 руб. за кімнату). Так само зросли й витрати на харчування – з 8–10 коп. до 10–20 коп. на день; а місячний бюджет становив 13–16 руб., із яких 10–12 руб. надходило від рідних [16, арк. 130]. Як поручитель за надану інформацію виступало Кавказьке земляцтво [16, арк. 130 зв.], а отже, він як і М. Г. Зірахов належав до його членів. А це, у свою чергу, дозволяє вести мову про "грузинське обличчя" цього земляцтва.

9 березня 1912 р. О. Д. Горгадзе звернувся до директора Київського комерційного інституту з проханням про надання довідки про те, що він дійсно навчається у цьому виші, що було потрібно для отримання "якоїсь роботи підчас літніх канікул" і необхідний документ він отримав [16, арк. 32]. При цьому О. Д. Горгадзе планував працювати на батьківщині, оскільки зазначив, що цей документ потрібний йому для влаштування на роботу на Закавказьку залізницю. А вже за кілька днів після цього він звернувся з проханням про відстрочення до 1 вересня внесення плати за навчання, оскільки "не має жодної можливості внести плату в поточному весняному семестрі" [16, арк. 34]. Отже, матеріальна скрута зберігалась і літні підробітки були потрібні саме задля отримання коштів для сплати за навчання. Спочатку директор дозволив відтермінувати її внесення до 1 травня, але після повторного прохання погодився на її відстрочення до 1 вересня [16, арк. 34, 35].

Чи вдалось О. Д. Горгадзе отримати підробіток на час літніх канікул – питання відкрите. Проте 1 серпня 1912 р. він звертався до директора інституту з проханням про продовження терміну відстрочки внесення плати за навчання до 1 жовтня і знов дістав схвальну відповідь [16, арк. 38]. Про те, що його матеріальне становище не покращилось, свідчить факт подання ним у вересні 1912 р. чергового прохання про звільнення від плати за навчання. При цьому у відповідній анкеті-поданні він зазначав не лише відсутність можливості внести необхідні кошти за навчання, але й бідність батьків [16, арк. 39]. Також із повідомленої О. Д. Горгадзе про себе інформації видно, що його витрати на наймання квартири зросли проти початку року на 2 руб. і становили 8 руб., а витрати на харчування (9–17 коп.) та загальні витрати залишилися майже без змін [16, арк. 40]. У підсумку йому було зменшено плату за навчання за поточний семестр на 30 руб. при загальному її розмірі у 50 руб. [16, арк. 39]. Однак і 20 руб. він не міг заплатити, а тому в листопаді 1912 р. прохав про відстрочення сплати до наступного семестру, але отримав відстрочку лише до 15 грудня [16, арк. 43]. Проте цей борг був погашений лише в липні 1913 р. [16, арк. 52], а отже, сам період навчання О. Д. Горгадзе в Київському комерційному інституті розтягся в часі: він мав закінчити його навесні 1913 р. (оскільки повний курс навчання становив 4 роки [57, с. 147, 154]), але лише 26 жовтня 1913 р. він повідомив директора, що склав усі іспити та заліки й тому готовий приступити до складання випускних іспитів у січні 1914 р. [16, арк. 55]. При цьому у вересні 1913 р.

О. Д. Горгадзе знов прохав про надання позики на покриття плати за навчання у зв'язку з відсутністю коштів [16, арк. 54].

На початку січня 1914 р. О. Д. Горгадзе отримав тимчасове свідоцтво про проходження повного курсу навчання [16, арк. 59] і тому міг приступити до складання випускних іспитів. У цей час він уже працював на станції Дзерули Закавказької залізниці (оскільки така адреса була вказана ним у своїх проханнях) і виконував дипломну роботу на тему "Про грузинських хізан" [16, арк. 62], тобто темою свого дослідження О. Д. Горгадзе обрав важливе питання соціально-економічних відносин у грузинському селі пореформеної доби, оскільки правове становище хізан після селянської реформи 1861 р. не було чітко оформлено. У січні – лютому 1914 р. О. Д. Горгадзе склав випускні іспити й отримав диплом кандидата економічних наук другого розряду [16, арк. 70].

У жовтні 1914 р. О. Д. Горгадзе прохав директора інституту надати йому нове свідоцтво про закінчення вишу, оскільки старе згоріло під час пожежі в його будинку [16, арк. 65, 66]. Очевидно, що початок Першої світової війни ускладнив завершення справ із поновлення випускних документів. Принаймні лише 6 червня 1915 р., тобто через понад рік після складання випускних іспитів О. Д. Горгадзе звернувся до канцелярії Київського комерційного інституту з проханням про виготовлення диплому [16, арк. 72]. 28 квітня 1917 р. це прохання було повторено (з висилкою необхідних коштів), а своєю адресою О. Д. Горгадзе зазначив м. Тифліс [16, арк. 78], тобто також повернувся додому. За цей час О. Д. Горгадзе, відповідно до правил Київського комерційного інституту, міг перескласти випускні іспити й отримати диплом першого розряду (тобто з відзнакою) [57, с. 163], але не зробив цього, що можна пояснювати не лише обставинами часу, але й відсутністю можливостей у зв'язку з матеріальною скрутою, яку лише посилили війна та революційні потрясіння.

Слід зазначити, що 23 липня 1915 р. прохання про вступ до Київського комерційного інституту подав ще один випускник Тифліської духовної семінарії **Василь Васильович Горгадзе**, яке було задоволено [3, арк. 1]. Своєю адресою він зазначив станцію Дзерули Закавказької залізниці [3, арк. 1], тобто мешкав там, де по закінченні інституту працював О. Д. Горгадзе, а це дозволяє говорити про їхні родинні зв'язки. Останнє засвідчується також народженням в одному повіті, приналежністю батьків їх обох до духовного стану (а цей стан відзначався потужними родинними відносинами). Також у Київському комерційному інституті навчався старший брат В. В. Горгадзе – Григорій [3, арк. 5]. Ці факти тільки підтверджують солідарність і своєрідну кооперацію в середовищі тогочасної грузинської молоді, що було цілком логічним в обставинах вибору навчального закладу, який знаходився далеко від їхньої батьківщини, оскільки дозволяло одразу ж забезпечити підтримку когось із співвітчизників на новому місці. Проте навчання в інституті В. В. Горгадзе, мабуть, не закінчив – останній документ із його особової справи датований груднем 1915 р. [3, арк. 13].

Повертаючись до Гуртка любителів грузинської культури, слід сказати, що його метою (як видно зі статуту) було визначено "всебічне вивчення грузинської культури в її різних проявах" [29, арк. 2]. При цьому під останніми розумілись "література, політична та соціальна історія, право і т.д." [29, арк. 2], що свідчило про високий ступінь національної самосвідомості грузинської молоді. При цьому інформацію про культуру Грузії

гурток планував популяризувати "серед місцевої публіки" [29, арк. 2], що було ознакою активної наступальної тактики. Шляхами досягнення поставлених завдань у статуті гуртка було визначено влаштування лекцій, читання рефератів, наукових співбесід, а також заснування спеціальних комісій з різних напрямів вивчення Грузії та заснування відповідної бібліотеки [29, арк. 2]. Показово, що членами гуртка могли бути слухачі інституту "без різниці статі" [29, арк. 2], що засвідчувало також і панування серед тогочасної грузинської молоді доволі передових суспільних поглядів.

Щодо організаційної складової Гуртка любителів грузинської культури, то важливі справи вирішувались загальними зборами та правлінням, яке обиралось у січні терміном на один рік у складі трьох осіб [29, арк. 2]. Правління було відповідальним перед загальними зборами, а для вирішення важливих справ на останніх була потрібна присутність не менше 2/3 членів гуртка [29, арк. 2].

Про діяльність Гуртка любителів грузинської культури відомо небагато. По-перше, це подання про дозвіл улаштувати 5 квітня 1913 р. у Художньому драматичному театрі мініатюр вечір задля збільшення коштів гуртка [29, арк. 3].

По-друге, 10 травня 1913 р. правління Гуртка любителів грузинської культури подало прохання до керівництва інституту щодо матеріальної допомоги у справі проведення влітку 1913 р. "статистичного дослідження виноградарства та виноробства у зв'язку із загальним економічним становищем у Кутаїському та Шорапанському повітах Кутаїської губернії" [29, арк. 4]. При цьому позитивний відгук на складену програму анкетного опитування у цій справі дав викладач інституту і відомий український вчений О. О. Русов [29, арк. 6]. Слід сказати, що показовим у цій анкеті було те, що крім традиційних питань до респондентів (місце проживання, прізвище, ім'я та по-батькові, стать, сімейний стан, склад сім'ї, вік, освіта) було додано й графу "національність" [29, арк. 7], що було безперечно сміливим кроком на тлі наростаючої хвилі шовінізму в Російській імперії. Сильний економічний аспект анкети знайшов відображення у цілій низці питань щодо характеру господарювання на землі та юридичних прав на неї, оцінці поголів'я худоби, сільськогосподарського реманенту, а також прибутковості самого господарства [29, арк. 7–14]. Слід зазначити, що загальна кількість пунктів цієї анкети становила 80 і при цьому в більшості з пунктів анкетного опитування йшла ціла низка підпунктів, що було доволі унікальним явищем у практиці студентських анкет, оскільки засвідчувало її ґрунтовність та безумовну науковість.

Також потрібно вказати, що цю заяву щодо сприяння у проведенні вивчення виноградарства та виноробства у Грузії влітку 1913 р. підписав тогочасний керівник гуртка Л. Й. Картвелішвілі (згодом відомий радянський партійний та політичний діяч Грузії) і секретар С. Д. Мікадзе [29, арк. 4 зв.]. Особову справу останнього також вдалось віднайти в масиві особових справ студентів Київського комерційного інституту. З неї відомо, що **Сократ Дмитрович Мікадзе** народився 1890 р. в сім'ї селянина (родом із Кутаїської губернії), у червні 1911 р. закінчив Кутаїське реальне училище і вже в липні 1911 р. вступив на економічне відділення Київського комерційного інституту [5, арк. 1]. На той час він мешкав разом із батьками в Кутаїсі [5, арк. 4]. Матеріальна скрута ускладнила процес навчання. Однак у травні 1914 р. С. Д. Мікадзе вносить заборговану за навчання суму та поновлюється у

числі студентів інституту. Зроблено це було доволі вчасно, оскільки з початком війни почалась масова мобілізація, а навчання у вищій школі надавало відстрочку від призову. Принаймні в жовтні 1914 р. С. Д. Мікадзе прохав керівництво Київського комерційного інституту про надання воїнському присутствію за місцем приписки підтвердження про перебування у складі студентів інституту [5, арк. 8]. Проте вже в ніч на 5 грудня 1914 р. він був заарештований київською жандармерією за підозрою "в антиурядовій діяльності" [5, арк. 14] і на час слідства був відратований з інституту [5, арк. 12]. На жаль, детальнішої інформації про суть цієї справи не виявлено, але факт поновлення у складі студентів дозволяє припускати безпідставність звинувачень або неможливість виявлення доказів такої діяльності С. Д. Мікадзе.

Восени 1916 р. С. Д. Мікадзе знов був відратований з інституту за невнесення плати за навчання, але невдовзі вніс її і був поновлений у складі студентів [5, арк. 9]. Для унаочнення термінів зв'язку України і Грузії у революційному 1917 р. показовим є подання Кутаїського військового присутствія (датованого 14 грудня 1917 р.) до канцелярії Київського комерційного інституту про надання С. Д. Мікадзе відстрочки від призову. Останнє було отримане в Києві 18 лютого 1918 р. [5, арк. 10]. Оскільки на цьому особова справа С. Д. Мікадзе уривається, то це дозволяє припускати те, що він не закінчив навчання в інституті.

Окрім Гуртка любителів грузинської культури, 6 травня 1912 р. правління Київського комерційного інституту затвердило статут **Гуртка любителів грузинської літератури** [31, арк. 1]. Але його діяльність, так само як і склад відслідкувати не вдалось, окрім самої згадки цієї організації в переліку затверджених студентських організацій інституту.

Набагато більше інформації про діяльність та членів маємо щодо Наукового гуртка студентів-грузинів, що діяв в інституті з 1912 по 1914 р. Статут **Наукового гуртка студентів-грузинів** був затверджений правлінням Київського комерційного інституту 6 травня 1912 р. [37, арк. 1 зв.]. Завданням цього гуртка (як видно з першої статті його статуту) було визначено "наукове вивчення соціально-економічного становища Грузії", чого планувалось досягнути читанням рефератів, літературних вечорів, проведення екскурсій до Грузії під час канікул, придбання книг та періодики відповідної тематики [30, арк. 8], тобто його діяльність була дотичною до роботи Гурток любителів грузинської культури. Членами цього могли бути "слухачі та слухачки інституту, що співчують цілям гуртка", а сам прийом відбувався за рекомендацією трьох членів гуртка [30, арк. 8]. Засоби Наукового гуртка студентів-грузинів, як і інших студентських організацій Київського комерційного інституту, формувалися із членських внесків, пожертв, надходжень від організованих заходів (спектаклів, вечорів тощо) і витрачалися відповідно до рішень загальних зборів або правління. Проте, на відміну від решти земляцтв, члени Наукового гуртка студентів-грузинів мали вносити щомісяця "не менше 20 коп." [38, арк. 7], тобто не обмежувався верхній поріг внеску, тоді як у решти організацій студентів інституту розмір членського внеску був фіксований. Таку відмінність можна пояснювати певними ментальними рисами тогочасної грузинської молоді.

Слід відзначити, що в назві справи цього гуртка в архіві Київського комерційного інституту він названий "Грузинське земляцтво (Науковий гурток)" [36]. Заява із проханням його затвердження була подана директору інсти-

туту наприкінці квітня 1912 р. ініціативною групою студентів-грузинів із 10 осіб: М. С. Брегвадзе, М. Г. Зірахов (який, як зазначалося вище, був ініціатором заснування також і Гуртка любителів грузинської культури), А. М. Інцквірвелі, В. Д. Капанадзе, Є. С. Кашакашвілі, П. С. Квірікадзе, Г. Л. Мепарешвілі, М. А. Сабашвілі, Є. Д. Сартаніде, М. М. Уклеба [36, арк. 1]. Як видно із подальших документів, справа із започаткуванням діяльності цього гуртка розтяглася: лише 8 листопада 1912 р. ініціативна група (М. Ф. Барбакадзе, П. К. Детешидзе, Л. Й. Картвелішвілі – який набув і головою Гуртка любителів грузинської культури, а згодом відомим державним діячем Грузії радянського періоду [52, с. 14], В. Д. Капанадзе, Є. Катакашвілі, С. Д. Мікадзе, Г. Л. Мепарішвілі, М. М. Уклеба, А. Тітвінідзе, М. Сабашвілі) звернулася до директора інституту з проханням про дозвіл скликати установчі збори Наукового гуртка студентів-грузинів 14 листопада 1912 р. [36, арк. 2], яке було задоволено [36, арк. 3-3 зв.]. Оскільки першими серед ініціаторів скликання цих зборів значаться активісти Гуртка любителів грузинської культури, то це дозволяє вести мову про спорідненість обох цих організацій.

На установчих зборах 14 листопада 1912 р., як видно зі звіту, було обрано правління у складі трьох осіб: голова – Л. Й. Картвелішвілі, секретар – С. Д. Мікадзе та бібліотекар – П. С. Квірікадзе [36, арк. 4]. Правління розгорнуло активну діяльність гуртка. Так, уже 5 травня 1913 р. Науковий гурток студентів-грузинів організував пароплавне гуляння до Межигір'я з метою посилення своїх коштів, яке було задоволено керівництвом інституту [36, арк. 5–10].

8 жовтня 1913 р. відбулись чергові збори Наукового гуртка студентів-грузинів, на яких було обрано новий склад його керівництва: Є. Н. Дідобулідзе (голова), Копадзе (секретар), М. Майсурадзе (бібліотекар); кандидатами – Горгадзе та Горгітадзе; членами ревізійної комісії – Інцквірвелі, Кордзахія, Чангашвілі; членами бальної комісії – Гулашвілі, Зірахішвілі, Панцулая, Сабашвілі, Харазов, Цкітішвілі, Янкошвілі [36, арк. 12]. У листопаді 1913 р. Дідобулідзе, як голова гуртка, подав прохання про надання йому адміністрацією інституту повноважень на проведення щотижневих екскурсій по Києву та для уникнення "протидії місцевої адміністрації" груповим зібранням [36, арк. 14]. Невдовзі було подано і список особливо нужденних членів гуртка: Гулашвілі, Квірікадзе, Кордзахія, Купатадзе, Ліпартеліані, Майсурадзе, Мепаршвілі, Наморадзе, Сабашвілі [36, арк. 16]. З метою посилення засобів гуртка його керівництвом було заплановано проведення 10 лютого 1914 р. вечора "в залі Дворянського клубу на Хрещатинській вулиці 29" [36, арк. 17]. А вже в березні 1914 р. керівництво Наукового гуртка студентів-грузинів звернулося до директора інституту з проханням дозволити "влаштувати ряд вечорів та спектаклів на користь нашого гуртка в межах Тифліської та Кутаїської губерній" [36, арк. 19]. При цьому всі отримані від цього кошти мали піти на проведення анкети "Виноградарство та виноробство" в межах Шорапанського та Кутаїського повітів [36, арк. 19]. Паралельно на 20 квітня 1914 р. гурток прохав дозволу на проведення лекції приват-доцента Петербурзького університету П. С. Когана "Перелом у сучасній російській літературі" [36, арк. 21, 22]. Як бачимо, новий склад керівництва Наукового гуртка студентів-грузинів суттєво активізував його діяльність. Проте початок Першої світової війни призвів до припинення діяльності цього гуртка, як і біль-

шості студентських організацій. Тож на цьому документація щодо діяльності Наукового гуртка студентів-грузинів Київського комерційного інституту уривається.

Тепер розглянемо особові справи тих членів Наукового гуртка студентів-грузинів, які вдалось виявити в архіві Київського комерційного інституту. По-перше, збереглися справи кількох ініціаторів заснування Наукового гуртка студентів-грузинів – М. С. Брегвадзе, М. Ф. Барбакадзе, О. М. Капанадзе та М. М. Уклеби.

Микола Спиридонович Брегвадзе у січні 1910 р. поступив на комерційне відділення Київського комерційного інституту, де безперервно навчався по 1912 р. (коли перевівся на економічне відділення) і при цьому надав посвідчення про проходження військової служби [1, арк. 1, 3]. Як і у решти вже згаданих студентів Київського комерційного інституту, що походили з Грузії, М. С. Брегвадзе належав до категорії незаможних. Так, уже з 1911 р. він постійно подавав прохання про звільнення від плати за навчання або про відстрочку у сплаті цих коштів [1, арк. 7–10, 16–17]. З інформації з анкет, що супроводжували ці подання, довідуємось, що М. С. Брегвадзе походив із сім'ї священика з Шорапанського повіту Кутаїської губернії, мав двох братів і двох сестер, у 1903 р. закінчив духовну семінарію і що в Києві він знімав квартиру за 6 руб. за місяць та харчувався в їдальні Товариства швидкої допомоги нужденним студентам (за 5 руб. на місяць), власного заробітку не мав, отримував від батька 15 руб. на місяць і стільки ж витрачав на життя у Києві; а також, що навчався головно на "п'ятірки" та "четвірки" та що був членом Кавказького земляцтва [1, арк. 6-6 зв.], при цьому був касиром в останньому, що додатково підтверджує значну роль грузинів у цьому земляцтві. У відповідь на це подання йому було зменшено плату за навчання наполовину. Однак уже 22 жовтня 1912 р. М. С. Брегвадзе звернувся до директора інституту з проханням повернути йому всі його документи, оскільки внаслідок "домашніх обставин" він мусив припинити навчання [1, арк. 7]. 29 грудня 1917 р. М. С. Брегвадзе прохав ректора Київського комерційного інституту про надання посвідчення, що він навчався у цьому виші і при цьому вказав київську адресу проживання [1, арк. 2], а це дозволяє припускати, що він залишився в Україні.

Схожою була й доля **Михайла Филімоновича Барбакадзе**. Він подав прохання про зарахування на економічне відділення Київського комерційного інституту 8 вересня 1908 р. одразу ж після закінчення Тифліської духовної семінарії [15, арк. 1, 6] і таким чином був хронологічно найпершим серед виявлених грузинів, що вступили до цього інституту. У складеній наприкінці навчання в інституті автобіографії, М. Ф. Барбакадзе зазначав, що процес здобуття середньої освіти розтягся у зв'язку з частими заворушеннями серед учнів у Грузії, що є цінним свідченням з історії Грузії початку ХХ ст. Зокрема, він писав у ній таке: "У зв'язку з хвилюваннями, що відбувались у 1903–1904 начальному році, відбулось закриття Кутаїської семінарії і за розпорядженням Св. Синоду я був переведений до Тифліської духовної семінарії. Полум'я руху 1905 року охопило майже всі навчальні заклади Кавказу і в тому рахунку Тифліську семінарію. Нормальний хід занять був призупинений на цілий рік" [15, арк. 29]. Також у цій автобіографії М. Ф. Барбакадзе прямо зазначив, що "не відчував поклику до пастирського служіння", але прагнув здобути вищу освіту, що й здійснив, поступивши на навчання до Київського комерційного інституту [15, арк. 29]. Це показує посилення секулярних настроїв у середовищі грузинської молоді на

початку ХХ ст., адже ж цей вчинок був типовим, як свідчать справи інших вихідців із грузинського духовенства, котрі вступали до Київського комерційного інституту.

Як видно з документів особової справи М. Ф. Барбакадзе в архіві інституту, він теж походив із родини грузинського священика і навіть з тієї ж місцевості, що й М. С. Брегвадзе – Шорапанського повіту Кутаїської губернії [15, арк. 2, 4], що мало означати якщо і не їхнє знайомство до вступу в інститут, то однозначно мало посприяти їхньому зближенню у його стінах. Батько М. Ф. Барбакадзе, як видно із його формулярного списку, на момент вступу останнього до інституту, був вдівцем і мав на утриманні чотирьох дітей, із яких Михайло був другим за віком [15, арк. 8]. Закономірно, що багатодітна батьківська сім'я та віддаленість від дому прирікали і М. Ф. Барбакадзе на скрутну матеріальну ситуацію. Це підтверджується тим, що з 1911 р. він постійно звертався до правління інституту з проханнями про відстрочку або й повне звільнення від плати за навчання [15, арк. 10, 13–16, 17–18]. Як бачимо із супроводжуваних ці подання анкет, М. Ф. Барбакадзе не мав у Києві жодної рідні й знімав кімнату "спільно з товаришем" за 6 руб. з кожного за місяць та ще 6 руб. витрачав щомісяця на харчування у студентській їдальні, однак він не мав жодних підробітків, єдиним джерелом його доходів були періодичні незначні суми, що надходили від його сестри та батька [15, арк. 12а] і які він у 1912 р. (у черговій анкеті) означив у межах 15–18 руб. на місяць [15, арк. 16а].

З метою поліпшення свого матеріального становища М. Ф. Барбакадзе спільно з однокурсником О. М. Капанадзе (котрий також походив із Кутаїської губернії, хоч і з селянської родини, але теж закінчив духовну семінарію і з 1908 р. навчався в інституті та спільно із яким М. Ф. Барбакадзе наймав квартиру у Києві – на що вказує спільна адреса їх обох в анкетах із надання звільнення від плати за навчання [19, арк. 11 зв.; 15, арк. 16 зв.]) подали прохання про надання їм посвідчення про те, що вони прослухали цикл занять залізничного підвідділу інституту задля отримання на час літніх канікул підробітку на Закавказькій залізниці [15, арк. 21–23]. Оскільки це не перше звернення такого роду, то можна вести мову про тенденцію – здобуття освіти в економічному виші задля подальшого працевлаштування у Грузії на залізниці.

У травні – червні 1913 р. М. Ф. Барбакадзе склав випускні іспити й отримав диплом кандидата економічних наук другого розряду [15, арк. 63, 65]. Однак у диплом вкралась помилка – замість "Филимонович" М. Ф. Барбакадзе був записаний у ньому як "Філіпович" і тому прохав про виправлення цієї помилки, що й було зроблено [15, арк. 77, 78]. При цьому, як видно з листування з цього питання, М. Ф. Барбакадзе на той час уже працював на Закавказькій залізниці, тобто як і більшість його земляків після здобуття вищої освіти в Києві повернувся на батьківщину.

Ще один представник ініціативної групи із заснування Наукового гуртка студентів-грузинів – **Микола Мефодійович Уклеба**, чия особова справа була виявлена, як видно із уміщених у ній документів, теж походив із родини священика з Кутаїської губернії (с. Ецері, Кутаїський повіт) і після закінчення Тифліської духовної семінарії в 1910 р. поступив до Київського комерційного інституту [25, арк. 1]. Як і решта його співвітчизників, М. М. Уклеба неодноразово (починаючи з осені 1911 р.) звертався до керівництва інституту з проханнями про звіль-

нення або бодай відстрочення внесення плати за навчання, які частково задовольнялись [25, арк. 18–21, 23–28, 30–33]. В анкетах, що супроводжували ці прохання, М. М. Уклеба повідомив про себе таку інформацію: 1) "винаймав кімнату спільно з товаришем по 6 руб. на місяць", 2) харчувався в їдальні Товариства швидкої допомоги студентам київських вишів на суму в 4–4,5 руб. на місяць, 3) не мав жодних заробітків, 4) "отримував від батька до 15 руб. та й то не акуратно", 5) мав п'ятьох братів та одну сестру [25, арк. 22–22 зв.]. 1913–1914 навчальний рік він пропустив через хворобу і тому був відрахований [25, арк. 39]. Проте вже 14 серпня 1914 р. прохав про поновлення у числі студентів [25, арк. 40], що можна пояснювати й намаганням уникнути в такий спосіб мобілізації. Останнє підтверджується наполегливими проханнями до адміністрації інституту про надання відповідної посвідки для представлення до військового прибуття за місцем приписки [25, арк. 44].

У лютому 1916 р. М. М. Уклеба отримав тимчасове посвідчення про прослухання повного циклу навчальних дисциплін в інституті, а у вересні 1916 р. (після складання випускних іспитів) здобув диплом кандидата економічних наук другого розряду [25, арк. 49, 118]. Показово, що дипломна робота М. М. Уклеби була присвячена рідному краю: "Марганцева промисловість у Чангурському районі Шорапанського повіту Кутаїської губернії" [25, арк. 74].

Іншу групу осіб, матеріали щодо яких вдалось виявити в архіві Київського комерційного інституту, становлять представники останнього передвоєнного складу керівництва Наукового гуртка студентів-грузинів, обраного в жовтні 1913 р.: В. Д. Кордзахія, М. І. Майсурадзе, А. М. Панцулая, Г. Й. Харазов, Ф. Л. Чангашвілі, І. І. Цкітшвілі.

Володимир Дмитрович Кордзахія, котрий у жовтні 1913 р. був обраний до складу ревізійної комісії Наукового гуртка студентів-грузинів, походив із родини священика (у якій загалом було шестеро дітей) із Горійського повіту Тифліської губернії, середню освіту здобував у Горійському духовному училищі та Тифліській духовній семінарії, по закінченні якої в 1912 р. вступив до Київського комерційного інституту [8, арк. 3, 5, 28]. Уже навесні 1913 р. він уперше звернувся з проханням про надання позики для сплати за навчання. У вересні 1913 р. В. Д. Кордзахія знов звертався до правління Київського комерційного інституту з проханням надати позичку на 40 руб. для сплати за навчання, а сплату решти 10 руб. прохав відстрочити до грудня 1913 р., але отримав лише позику в розмірі 15 руб. [8, арк. 26]. При цьому про себе В. Д. Кордзахія повідомив, що платить за оренду квартири 7 руб., має безкоштовний обід у їдальні Товариства швидкої допомоги нужденним студентам і заробляє 10–12 руб. на місяць займаючись репетиторством ("займаючись по курсу молодших класів гімназії") і більше ніяких коштів ні від кого не отримував, а загальні витрати на місяць оцінив у 10 руб. [8, арк. 26–27]. Також він зазначив, що є членом Кавказького земляцтва і що його батько помер станом на 1913 р. [8, арк. 27 зв.]. Окрім цього, 6 липня 1913 р. В. Д. Кордзахія уклав шлюб у Києво-Печерській Ольгінській церкві [8, арк. 31], що свідчить також і про укладення шлюбних відносин між представниками українського та грузинського етносу. 9 вересня 1914 р. В. Д. Кордзахія звернувся до директора Київського комерційного інституту з проханням переслати всі його документи з інституту до Другого київського військового училища, до якого він поступив юнкером [8, арк. 12]. Оскільки в липні 1914 р. В. Д. Кордзахія прохав про надання посвідчення про перебування у складі студентів задля

звільнення від призову [8, арк. 19], то це можна розглядати як прагнення піти на фронт.

Михайло Іванович Майсурадзе, котрий у жовтні 1913 р. був обраний бібліотекарем Наукового гуртка студентів-грузинів, народився в 1893 р., походив із родини священика з м. Телаві. Тифліської губернії і після закінчення Тифліської семінарії 30 липня 1912 р. подав прохання про вступ на комерційне відділення Київського комерційного інституту (на той час він мешкав у Тифлісі) [10, арк. 18, 15]. У роки навчання в інституті М. І. Майсурадзе також належав до числа матеріально незабезпечених, а тому вже на другому семестрі подав прохання про звільнення від плати за навчання. А у вересні 1913 р. – про надання позики для внесення плати за навчання, яке було задоволено в розмірі 15 руб. від загального розміру плати за семестр у 50 руб. При цьому М. І. Майсурадзе повідомив про себе такі дані у відповідній анкеті: є членом Кавказького земляцтва; батько помер, а мати мешкає у м. Телаві, у будинку його старшого брата, котрий працює священиком; у Києві знімає квартиру за 9 руб. на місяць; харчується в їдальні Товариства швидкої допомоги студентам київських вишів, на що витрачає 6 руб. на місяць; загальні витрати становлять 20 руб. на місяць при відсутності заробітків та отриманні від рідних 20 руб. [10, арк. 32–35].

Із наступних документів видно, що у вересні 1915 р. М. І. Майсурадзе прохав видачі його документів із канцелярії інституту для переведення до Московського комерційного інституту [10, арк. 12, 14], що можна пов'язувати з обставинами евакуації Київського комерційного інституту в той час із Києва до Саратова [57, с. 277–301; 55, с. 177–187; 56]. Однак цей задум не здійснився, оскільки на початку 1916 р. М. І. Майсурадзе прохав директора інституту надати рекомендації для вступу на роботу до Всеросійського Союзу міст, що було необхідно у зв'язку з матеріальною скрутою і було задоволено. При цьому М. В. Довнар-Запольський відзначив, що хоча М. І. Майсурадзе є "малозабезпеченим", але водночас "працьовитий та старанний" [10, арк. 8]. 25 жовтня 1916 р. до керівництва інституту звернувся з листом старший брат М. І. Майсурадзе Василь (котрий на той час служив священиком у 139-му тиловому етапі Західного фронту). У цьому листі він повідомив, що регулярно надсилав М. І. Майсурадзе кошти для плати за навчання і також додав, що наразі не має жодних відомостей від нього [10, арк. 5], хоча ще в липні 1916 р. М. І. Майсурадзе надсилав з дому до інституту листа з проханням надати йому пільговий проїзд залізницею до Саратова і назад [10, арк. 4], що вочевидь можна пояснити лише поганим станом зв'язку за умов війни. Зрештою, 27 серпня 1929 р. датований лист М. І. Майсурадзе до інституту з проханням надіслати його документи за адресою: м. Тифліс, провулок Іод-рішвілі, № 8. При цьому він зазначив, що навчався в інституті до 1917 р. і склав майже всі іспити, але потому виїхав до Грузії [10, арк. 3].

Аполлон Миколайович Панцулая, входив до складу обраної в жовтні 1913 р. бальної комісії Наукового гуртка студентів-грузинів. Як видно з його особової справи, він походив із родини селянина з Кутаїської губернії, у 1908 р. закінчив Кутаїську гімназію [12, арк. 4]. 14 серпня 1911 р. А. М. Панцулая звернувся з проханням про зарахування до вільних слухачів економічного відділення Київського комерційного інституту, яке було задоволено [12, арк. 8] і при цьому на той час він працював помічником учителя Ланчкунтського міського училища у Грузії [12, арк. 20–21]. Попри наявність роботи і меншу

вартість навчання на заочній формі, А. М. Панцулая теж не мав стабільного матеріального положення, оскільки вже з 1912 р. неодноразово звертався з проханнями про відстрочення внесення плати за навчання [12, арк. 7, 10–12, 15–16]. Також він прагнув перейти на стаціонар. Однак 25 грудня 1913 р. з Навчального відділу міністерства торгівлі та промисловості надійшло повідомлення, що його прохання про зарахування до дійсних слухачів інституту відхилено [12, арк. 5]. 18 травня 1915 р. А. М. Панцулая звернувся до правління Київського комерційного інституту з проханням повернути внесені ним за навчання у 1914–1915 навчальному році 100 руб., оскільки був відрахований з інституту [12, арк. 3].

Георгій Йосипович Харазов, котрий належав до обраної в жовтні 1913 р. бальної комісії Наукового гуртка студентів-грузинів, як видно з документів із його особової справи з архіву інституту, на відміну від решти вихідців із Грузії, був римо-католиком, народився в 1890 р. в сім'ї міщанина, мешкав у Кутаїсі, у 1911 р. закінчив Кутаїське реальне училище [26, арк. 2]. У червні 1912 р. Г. Й. Харазов подав прохання про зарахування на комерційне відділення Київського комерційного інституту [26, арк. 1]. Проте вже в липні 1912 р. він прохав переслати його документи з Київського до Московського комерційного інституту [26, арк. 11]. Водночас, на початку серпня 1912 р. Варшавський політехнічний інститут надсилав документи Г. Й. Харазова до Київського комерційного інституту [26, арк. 13], а наприкінці серпня 1912 р. Харазов знов прохав про зарахування на комерційне відділення Київського комерційного інституту [26, арк. 15]. Усе це можна пояснити хитаннями й невизначеністю самого Г. Й. Харазова щодо місця навчання.

Г. Й. Харазов, як і решта студентів-грузинів, відчував матеріальну скруту у студентські роки: вже в березні 1913 р. він звернувся до директора інституту з проханням про відстрочку внесення плати за навчання [26, арк. 16]. А у вересні 1913 р. Г. Й. Харазов уже просив надати йому позику через відсутність коштів і при цьому повідомив про себе наступне: батько помер, лишивши трьох синів і одну доньку, сам Г. Й. Харазов винаймає квартиру за 10 руб. на місяць, а його загальні витрати на місяць становлять 25 руб. при отриманні від матері 25 руб. [26, арк. 18, 95]. У вересні 1915 р. Г. Й. Харазов прохав про надання довідки про те, що він є студентом інституту, для надання до військового присутствія за місцем приписки [26, арк. 20]. На початку червня 1917 р. Г. Й. Харазов отримав свідоцтво про проходження курсу навчання і подав прохання про допуск до випускних іспитів восени 1917 р., що було задоволено [26, арк. 24–25, 27]. До листопада 1917 р. Г. Й. Харазов склав випускні іспити і отримав диплом комерційного інженера другого розряду.

Федір Луарсабович Чангашвілі, що в жовтні 1913 р. був обраний до ревізійної комісії Наукового гуртка студентів-грузинів, народився в Грузії 1889 р. у сім'ї селян, у 1911 р. закінчив Тифліську духовну семінарію [14, арк. 3, 31, 34]. 20 липня 1912 р. Ф. Л. Чангашвілі звернувся до директора Київського комерційного інституту з проханням про зарахування його на економічне відділення цього вишу [14, арк. 9].

Будучи як і решта студентів-грузинів матеріально незабезпеченим, Ф. Л. Чангашвілі вже на початку навчання (жовтень 1912 р.) звернувся до директора інституту з проханням відстрочити внесення плати за навчання [14, арк. 40]. У жовтні 1913 р. він знов звернувся до прав-

ліній інституту з проханням про надання позики для оплати навчання. На це його спонукала, як Ф. Л. Чангашвілі зазначив у цьому проханні: "Крайня скрута та жага продовжити вищу освіту" [14, арк. 13]. При цьому із супровідної анкети довідуємось про те, що батько Ф. Л. Чангашвілі помер ще в його дитинстві, а мати мешкала у селі в Телавському повіті, а також і те, що Ф. Л. Чангашвілі був членом Кавказького земляцтва, за найману квартиру платив 7,5 руб. і ще 4 руб. – за харчування в їдальні Товариства швидкої допомоги нужденним студентам; а загальні місячні витрати становили 18 руб. при отриманні від приватних осіб 120 руб. на рік [14, арк. 13–14 зв.]. У березні 1914 р. прохання про надання позики для покриття вартості навчання було повторено [14, арк. 20–21]. На цей час він платив за квартиру 8 руб. на місяць і ще по 14 коп. за щоденне харчування в їдальні Товариства швидкої допомоги нужденним студентам, "щодобового заробітку не мав, іноді заробляв по 10–15 руб." і при цьому правління Кавказького земляцтва засвідчувало його крайню нужденність [14, арк. 21].

Усічні 1916 р. Ф. Л. Чангашвілі звертався до директора Київського комерційного інституту з проханням надати йому посвідчення про те, що він навчається в цьому виші для подання такого уповноваженому Земства для закупівлі хліба для армії на предмет отримання роботи [14, арк. 6]. Останній документ із його особової справи – посвідчення про укладення ним шлюбу в березні 1916 р. з донькою священика з м. Сігнах Тифлійської губернії [14, арк. 4, 8].

Ілля Іванович Цкітшвілі, котрий, як і Г. Й. Харазов, належав до обраної в жовтні 1913 р. бальної комісії Наукового гуртка студентів-грузинів, народився 1891 р., походив із сім'ї православного священика з Кутаїського повіту Кутаїської губернії. При цьому таїнство хрещення здійснював причетник Микола Барбакадзе, мабуть, родич одного із засновників Наукового гуртка студентів-грузинів Київського комерційного інституту М. Ф. Барбакадзе, про якого згадувалось вище [27, арк. 8]. І. І. Цкітшвілі також закінчив Кутаїське реальне училище і в серпні 1912 р. подав прохання про зарахування на економічне відділення Київського комерційного інституту [27, арк. 2, 1].

Уже в січні 1913 р. І. І. Цкітшвілі подав прохання на ім'я директора Київського комерційного інституту про відстрочку із внесення плати за поточний семестр [27, арк. 13]. А в червні 1913 р. він прохав директора інституту про надання посвідчення про успішність у навчанні, що було потрібно для отримання матеріальної допомоги від Товариства поширення грамотності серед грузинів м. Тифліса [27, арк. 19]. Проте уже у вересні 1913 р. він знов звернувся до правління інституту з проханням надати позику в повному обсязі вартості навчання за семестр у зв'язку з пожежею в батьківському домі, що спричинила "вкрай нужденне становище" [27, арк. 21]. При цьому у відповідній анкеті на надання позики в графі про майнове становище батьків І. І. Цкітшвілі зазначив, що "немає нічого після пожежі, заробіток 27 руб. 78 коп."; а також, що має чотирьох братів і є членом Кавказького земляцтва; що знімає квартиру за 9 руб., а за харчування в їдальні Товариства швидкої допомоги платить 3,95 руб. і при загальних витратах на місяць у розмірі 21 руб. отримує від рідних 23 руб. [27, арк. 22 зв., 42]. У вересні 1915 р. він прохав надати копії з його документів у канцелярії інституту, які були йому необхідні для вступу стороннім слухачем в Університет св. Володимира, що було задоволено [27, арк. 23, 25].

У березні 1917 р., як видно з листування, І. І. Цкітшвілі працював у Комітеті Південно-західного фронту Всеросійського земського союзу [27, арк. 27]. Попри це він продовжував рахуватись у складі дійсних слухачів інституту. Зокрема, 18 квітня 1918 р. подав на ім'я ректора інституту прохання про дозвіл складати випускні іспити з пізнішою сплатою за навчання у зв'язку з відсутністю коштів [27, арк. 28]. Це прохання було задоволено і 24 квітня 1918 р. І. І. Цкітшвілі отримав тимчасове свідоцтво про закінчення курсу навчання, а сам диплом датований 2 лютого 1919 р., тобто був виданий буквально в переддень захоплення Києва більшовиками [27, арк. 34, 40]. Так само знаковим документом є довідка від Київського комерційного інституту до Кутаїського повітового військового присутствія датована квітнем 1918 р. [27, арк. 36], що підтверджує факт відносин між Україною і Грузією у той період.

Збереглись також особова справа останнього бібліотекаря Наукового гуртка студентів-грузинів **Пантелеймона Савича Квірікадзе**. Із неї отримуємо інформацію про те, що він народився в 1888 р. в родині священика із с. Рімі Кутаїського повіту, середню освіту здобув спочатку в Кутаїському духовному училищі (1896–1906 рр.), а потім у Тифлійській духовній семінарії, яку закінчив в 1911 р. [20, арк. 2, 26]. У липні 1911 р. П. С. Квірікадзе подав заяву про вступ до Київського комерційного інституту і був зарахований на економічне відділення [20, арк. 27]. Як і решта студентів-грузинів, чий особові справи вдалось відшукати в архіві інституту, П. С. Квірікадзе жив у постійних нестатках і саме цьому аспекту присвячена більшість документів із його особової справи. Так, уже в березні 1912 р., тобто наприкінці першого курсу, він просив про відстрочення йому внесення плати за навчання, яке невдовзі було повторено [20, арк. 36, 37]. Аналогічні прохання були зроблені також у липні, вересні та грудні 1912 р., а потім у січні 1913 р. [20, арк. 67–68, 60–63].

З метою отримання коштів улітку 1913 р. П. С. Квірікадзе планував влаштуватись працювати контролером потягів на Закавказькій залізниці і прохав керівництво інституту надати йому документи, що засвідчували факт його навчання [20, арк. 56–57]. Чи здійснився цей задум – невідомо. Однак уже восени 1913 р. П. С. Квірікадзе знов повідомляв про крайню скруту і що для покриття боргів з плати за навчання йому довелося позичати кошти в інших студентів "по 2–3 руб." [20, арк. 49]. У поданій для обґрунтування отримання звільнення від плати за навчання анкеті П. С. Квірікадзе зазначив, що місячний розмір його доходів становив 12–14 руб. від рідних і стільки ж – місячні витрати (із них 6,5 руб. за квартиру та 3,9 руб. за харчування) [20, арк. 53].

У січні 1914 р. П. С. Квірікадзе просив правління інституту надати йому позику для погашення боргу з плати за навчання, але йому було надано лише 10 руб. із потрібних 50 [20, арк. 45]. При цьому П. С. Квірікадзе повідомив про себе те, що винаймав квартиру за 5 руб. на місяць, мав заробіток у розмірі 10–12 руб., але стільки ж становили його місячні витрати і ще 10–12 руб. отримував від рідних, а також що є членом Кавказького земляцтва [20, арк. 47]. Оскільки це його прохання було задоволено частково – замість позики у 50 руб. він отримав лише 10 руб., то в березні 1914 р. він повторив своє прохання про надання позики в повному розмірі, але йому було відмовлено [20, арк. 46]. Оскільки необхідних коштів П. С. Квірікадзе не знайшов, то в травні 1914 р. він був відрахований за невнесення плати за нав-

чання [20, арк. 43]. Однак уже у вересні 1914 р. він погасив борг, був поновлений у числі студентів і прохав директора інституту терміново повідомити про це за місцем його прописки задля отримання звільнення від мобілізації [20, арк. 2, 38], що було цілком актуальним за умов початку Першої світової війни.

У травні 1915 р. П. С. Квірікадзе прохав про надання пільгового квитка для проїзду залізницею до Тифлісу і назад [20, арк. 39], а також посвідчення про те, що навчався в інституті для подання в "управління закавказької залізниці для надання посади контролера потягів на літні канікули" [20, арк. 42].

У лютому 1916 р. П. С. Квірікадзе закінчив курс навчання в інституті, про що отримав відповідне посвідчення [20, арк. 17, 25], а 27 лютого 1917 р. – диплом кандидата економічних наук другого розряду [20, арк. 20], що означало завершення ним навчання в інституті. Показово, що тема його дипломної роботи була присвячена рідному краю – "Економічна історія Грузії XII ст." [20, арк. 78].

Також було виявлено особову справу одного із простих членів Наукового гуртка студентів-грузинів **Георгія Андрійовича Наморадзе**, який був серед тих членів гуртка, котрі подавали прохання на предмет звільнення від плати за навчання у зв'язку з неплатоспроможністю. Г. А. Наморадзе народився в 1882 р. в сім'ї священика, мешкав у м. Горі Тифліської губернії [11, арк. 4], початкову освіту здобув вдома [11, арк. 22]. У 1907 р. склав випускні іспити в Бакинській гімназії й поступив на навчання на медичний факультет Університету св. Володимира, але 15 березня 1908 р. був відрахований через невнесення плати за навчання [11, арк. 21]. У 1912 р. поступив до Київського комерційного інституту [11, арк. 8], але вже навесні 1913 р. був відрахований у зв'язку з відсутністю свідоцтва про благонадійність [11, арк. 6]. Однак після отримання цього документа був поновлений у числі студентів інституту з вересня 1913 р. [11, арк. 9]. Проте вже восени 1914 р. Г. А. Наморадзе був відрахований у зв'язку з несплатою за навчання. 9 лютого 1915 р. він знов прохав поновити його в числі студентів інституту, а 27 серпня 1915 р. прохав повернути всі свої документи з інституту [11, арк. 1, 2]. Тож енавчання він не закінчив і його подальша доля невідома.

Окремо варто зупинитися на долі ще одного простого представника грузинської студентської громади Київського комерційного інституту – **Миколи Іасоновича Капанадзе**. Із його особової справи з архіву інституту відомо, що він, як і багато його земляків, походив із родини священика, але народився у Нью-Йорку в 1898 р. [4, арк. 5, 8]. При цьому, як видно з інших документів, батько М. І. Капанадзе проживав у США і "перебував священиком в Америці" [4, арк. 7], що дозволяє припускати його діяльність серед грузин, котрі емігрували до Америки. З 1911 по 1916 р. М. І. Капанадзе навчався в Кутаїській гімназії [4, арк. 2]. 17 вересня 1916 р. він подав прохання про зарахування на комерційно-технічне відділення Київського комерційного інституту, але вже 31 травня 1917 р. прохав про відрахування у зв'язку з переходом на навчання до Університету св. Володимира [4, арк. 9, 4].

Переходячи від профільних товариств до земляцтв, що були засновані грузинами, котрі навчалися у Київському комерційному інституті, потрібно зазначити, що до них стовідсотково можна віднести Кавказьке земляцтво (до якого належали практично всі згадані вище представники Наукового гуртка студентів-грузин) та значною мірою Закавказьке земляцтво.

Заснування **Кавказького земляцтва** студентів Київського комерційного інституту припало на жовтень 1909 р. [31, арк. 1], тобто ця організація належала до перших серед студентських земляцтв цього вишу і що є явним підтвердженням потужного прагнення грузинського студентства до самоорганізації, а отже, і про вкорінене почуття національної самосвідомості. Уже у листопаді 1909 р. Кавказьке земляцтво обзавелось власною печаткою [28, арк. 4–5]. Однією з перших акцій Кавказького земляцтва стало влаштування вечірки в приміщенні Київського комерційного зібрання 16 лютого 1910 р. з метою посилення коштів земляцтва [28, арк. 7]. А 23 березня 1910 р. воно влаштувало бал (спільно з Кавказькими земляцтвами студентів Політехнічного інституту та Університету св. Володимира) у приміщенні київського театру Медведєва, так само задля збільшення своїх коштів [28, арк. 9–10]. Велика увага Кавказьким земляцтвом приділялось створенню власної бібліотеки, зокрема це питання обговорювалось на загальних зборах земляцтва наприкінці жовтня 1910 р. [28, арк. 24].

На загальному зібранні Кавказького земляцтва 7 жовтня 1910 р. було обрано правління: Ванніков (голова), Цинцадзе (товариш голови), Санович (секретар), Брегадзе (касир) та Яблоновський (бібліотекар) [28, арк. 11]. Наприкінці 1911 р. було обрано черговий склад правління: Погебашвілі (голова), Месропян (товариш голови), Мепарішвілі (секретар), Кашакашвілі (скарбник), Пивоваров (бібліотекар), а кандидатами в правління – Завадовський, Уклеба, Панцулая; у ревізійну комісію – Санович, Лотарія, Наморадзе [28, арк. 31]. 5 березня (тобто раніше за визначений статутом річний термін [28, арк. 54 зв.]) відбулось обрання нового складу правління Кавказького земляцтва, до якого увійшли Горгадзе (голова), Мамагейшвілі, Мікадзе, Чхенкелі, Суліашвілі [28, арк. 37]. 28 жовтня 1912 р. знов відбулись вибори правління Кавказького земляцтва і в його новий склад увійшли: Чхаїдзе (голова), Мамагайшвілі (секретар), Дідобулідзе, Русієв (касир), Купатадзе (бібліотекар), а членами – Джапарідзе і Панцулая [28, арк. 40, 41]. Останні задокументовані вибори правління Кавказького земляцтва відбулись 13 жовтня 1913 р. і на них у новий склад правління були обрані: Інцірвелі (голова), Чінашвілі, Сабашвілі, Арвіладзе, Чіналадзе, а кандидатами – Кордзахія і Чангашвілі [28, арк. 46].

Як видно з подальшої документації зі справи Кавказького земляцтва, воно й в подальшому продовжувало влаштовувати різні заходи (бали, перегляд сінематографа, літературні диспути, лекції тощо) задля збільшення своїх коштів [28, арк. 14, 26, 35, 36, 49], а отримані гроші витрачало на придбання підручників та матеріальну допомогу найбільш нужденним своїм членам [28, арк. 12, 48–48 зв.].

На окрему увагу заслуговує організація Кавказьким земляцтвом екскурсії до Тифлісу на різдвяні свята (з 10–20 грудня 1910 р. по 10–20 січня 1911 р.). Порушуючи це клопотання перед директором інституту, керівництво земляцтва прямо пояснювало, що це дозволило б багатьом з нужденних студентів із Грузії потрапити додому і на місці отримати частку із зібраних там коштів від організації різних добродійних заходів. Та найголовніше – Кавказ названий батьківщиною [28, арк. 13], що також засвідчує високий ступінь самосвідомості студентів-грузинів, що навчалися в той період у Києві.

Серед виявлених справ членів Кавказького земляцтва вже згадувались В. Д. Кордзахія, М. М. Уклеба та

А. М. Панцулая, котрі належали і до активу Наукового гуртка студентів-грузинів і що додатково засвідчує "грузинське обличчя" Кавказького земляцтва. А серед решти представників активу Кавказького земляцтва вдалось виявити особову справу обраного до першого складу правління земляцтва секретарем Й. М. Сановича, обраного в жовтні 1912 р. касиром земляцтва Русієва, а також обраного секретарем із жовтня 1912 р. Мамагейшвілі.

Іосип Мойсейович Санович, котрий входив до складу першого правління Кавказького земляцтва, як видно із його особової справи, походив із сім'ї єврейських міщан Тифліса, у 1909 р. закінчив Тифліське комерційне училище [23, арк. 4, 2]. У липні 1910 р. подав заяву про прийом на комерційно-технічне відділення Київського комерційного інституту [23, арк. 1], тобто він увійшов до складу правління земляцтва майже одразу після вступу до інституту. Уже у вересні 1911 р. він прохав про відстрочку у платі за навчання [23 арк. 123], яке було повторено в серпні 1912 р. [23, арк. 18], а потім у січні та вересні 1913 р. [23, арк. 25, 29]. Окрім цього, у травні 1913 р. Й. М. Санович виклопотав для себе з інституту відрядження на Кавказ для "вивчення металургійної промисловості та збору колекції для геологічного музею" [23, арк. 27]. У жовтні 1914 р. він просив дозволу на відпустку додому у зв'язку зі складними матеріальними обставинами [23, арк. 33–34]. Попри це навчання ним було продовжено. У травні 1915 р. Й. М. Санович завершив навчальний курс, але випускні іспити склав лише у квітні – травні 1916 р. і отримав диплом комерційного інженера другого розряду [23, арк. 42, 55, 130].

Іван Якович Русієв, що в жовтні 1912 р. був обраний касиром Кавказького земляцтва, народився 1887 р. в родині священика с. Ієролісхеви Горійського повіту Тифліської губернії, середню освіту здобув у Тифліській духовній семінарії, яку закінчив 1909 р. [13, арк. 9]. З послужного списку його батька довідуємось, що в родині останнього було семеро дітей [13, арк. 23 зв.].

Історія вступу І. Я. Русієва до Київського комерційного інституту доволі цікава, оскільки відбувалася у три заходи. Уперше він подав прохання про зарахування на економічне відділення інституту в серпні 1909 р. і воно було задоволено [13, арк. 14]. Проте вже восени 1910 р. він був відрхований через невнесення плати за навчання [13, арк. 26, 28]. У вересні 1912 р. І. Я. Русієв подав чергове прохання про вступ до інституту і пояснив, що залишив інститут через неможливість оплатити вартість навчання [13, арк. 16]. Однак уже 25 березня 1913 р. І. Я. Русієв був відрхований через відсутність посвідчення про політичну благонадійність, але у вересні 1913 р. прохав про поновлення, оскільки отримав цей документ [13, арк. 7]. На цьому його особова справа уривається, але оскільки вона зберігається в описі справ студентів, котрі вибули з інституту, це означає, що повного курсу навчання в інституті І. Я. Русієв не пройшов.

Василь Олексійович Мамагейшвілі, котрий у жовтні 1912 р. був обраний секретарем Кавказького земляцтва, як видно з його особової справи з архіву Київського комерційного інституту, народився у 1888 р. в с. Квітіри Кутаїської губернії в родині селянина [22, арк. 29]. Початкову освіту здобув у Кутаїському міському училищі, а середню – спочатку в Одеському комерційному училищі, а випускний клас навчався у Єлизаветградському комерційному училищі [22, арк. 3, 29]. Така географія його навчання додатково засвідчує факт інтенсивних відносин між Грузією і Україною. Показово і те, що в Єлизаветградському комерційному

училищі В. О. Мамагейшвілі навчався разом зі своїм земляком О. М. Чінчаладзе, спільно з яким він у 1910 р. вступив і до Київського комерційного інституту [22, арк. 50]. Це дозволяє вести мову про особливий дух національної єдності серед грузинської молоді.

В. О. Мамагейшвілі навчався в Київському комерційному інституті з 1910 по 1915 р. У цей час він, як і решта вище згадуваних його співвітчизників, належав до числа нужденних студентів. Тож уже з вересня 1911 р. він звертався до керівництва вишу з проханням про відстрочення або й звільнення від плати за навчання [22, арк. 37, 44, 55, 63, 66, 68, 70, 74, 76, 78, 80–82, 86], а також характеризувався слабким здоров'ям [22, арк. 40] і пояснював, що його батьки – "бідні селяни" [22, арк. 86]. Як видно із супровідних анкет, В. О. Мамагейшвілі наймав у Києві квартиру за 7–8 руб. на місяць і ще 5–5,5 руб. витрачав на харчування в їдальні Товариства швидкої допомоги нужденним студентам (вартість щоденного обіду оцінював у 9–17 коп. [22, арк. 79]), а загальні його місячні витрати становили 20 руб. при відсутності підробітків та отриманні від батьків 20 руб. на місяць [22, арк. 49, 56]. При цьому його батьки мешкали у Кутаїсі, займалися домашнім господарством і заробляли 35–50 руб. на місяць [22, арк. 49 зв.]. Ураховуючи середньомісячний заробіток батьків навіть за максимальним показником і суму, яку вони надсилали В. О. Мамагейшвілі (і яка становила ледь не половину їхнього доходу), стає зрозумілим, що вони робили все задля того аби їхній син отримав вищу освіту і що дозволяє характеризувати тогочасне грузинське суспільство як висококультурне, у якому поважалась вища освіта. Ця обставина, очевидно, змусила його батьків мобілізувати всі свої сили і дати можливість В. О. Мамагейшвілі завершити навчання в інституті, хоча наприкінці 1913 р. він і відрховувався через відсутність коштів для сплати за навчання [22, арк. 59]. 16 грудня 1914 р. В. О. Мамагейшвілі звернувся до директора інституту з проханням дозволити сплатити йому за навчання і поновитись у складі студентів, що було задоволено. При цьому В. О. Мамагейшвілі повідомив, що потрібні кошти йому раніше надсилав старший брат, котрий тепер "перебуває на театрі бойових дій", що й спричинило затримку із надходженням коштів [22, арк. 84].

У лютому 1915 р. В. О. Мамагейшвілі закінчив повний курс навчання, а 8 серпня 1915 р. датований його диплом (кандидата економічних наук другого розряду) [22, арк. 5, 1]. Показово, що тема його дипломної роботи, як і низки інших студентів-грузинів Київського комерційного інституту, присвячена рідному краю – "Чіатурська марганцева промисловість в 1912 р. у зв'язку з попередніми роками 1911, 1910, 1909 і 1908 рр." і його науковим керівником був знаний український вчений і патріот О. О. Русов [22, арк. 36].

Щодо простих членів Кавказького земляцтва, то ті з них, особові справи яких були виявлені, також мали спільні риси: походження із простих сімей, приналежність їхніх батьків до духовного стану, матеріальна скрута під час навчання тощо.

Так, **Леонтій Спиридонович Сухіашвілі**, котрий 28 червня 1912 р. подав прохання про зарахування до Київського комерційного інституту [24, арк. 1], походив із сім'ї священика з Шорапанського повіту Кутаїської губернії, мешкав у с. Сацаблі і здобув середню освіту в Тифліської духовної семінарії [24, арк. 2, 26]. Уже наприкінці першого семестру навчання (у січні 1913 р.) Л. С. Сухіашвілі подав прохання директору інституту про відстрочення плати за навчання [24, арк. 8]. Згодом такі прохання повторювались [24, арк. 14]. У Києві, як видно

з анкет щодо отримання пільг в оплаті за навчання, Л. С. Сухіашвілі не міг знайти підробітків і отримував 18 руб. від батьків, із яких 7 руб. ішло на оренду квартири, а решта – на харчування у студентській їдальні та інші поточні витрати [24, арк. 24]. Він був одночасно членом і Кавказького земляцтва, і Наукового гуртка студентів-грузинів. Оскільки підробітків у Києві знайти не вдалось, то навесні 1914 р. Л. С. Сухіашвілі звернувся до директора інституту з проханням про надання посвідчення про те, що він є дійсним слухачем інституту задля отримання підробітку на час літніх канікул на Закавказькій залізниці, на якій працював його брат [24, арк. 18]. Аж 11 квітня 1918 р. Л. С. Сухіашвілі отримав тимчасове свідоцтво про закінчення курсу навчання в Київському комерційному інституті [24, арк. 22].

Михайло Фомич Чанішвілі – син кутаїського міщанина, середню освіту здобув у Кутаїському реальному училищі, поступив в інститут в 1915 р. [6].

Рожден Іванович Купарадзе – син кутаїського міщанина, 1888 р. народження, вступив до інституту в 1911 р. після закінчення Грозненського реального училища, мав складні матеріальні умови внаслідок смерті батька і потребу забезпечувати рідних як старший із дітей, але попри це навесні 1916 р. отримав тимчасове свідоцтво про закінчення навчання та диплом кандидата економічних наук другого розряду і одночасно поступив до Київського військового інженерного училища [18].

Ісак Парнович Кухалайшвілі – син міщанина з Батумі, закінчив Тифліське реальне училище і в 1913 р. поступив до Київського комерційного інституту. При цьому зазначив, що спочатку здобував середню освіту в Тифліській гімназії, але його батько – купець, "прагнучи дати сину комерційну освіту віддав мене готуватись у Тифліське комерційне училище" [9, арк. 6].

Певний виняток становив **Давид Іларіонович Балквядзе**, котрий був єдиним виявленим вихідцем із Грузії, який походив із дворян і в 1912 р. закінчив Кутаїське реальне училище [7, арк. 9]. Він вступив до інституту в 1913 р., але вже восени 1914 р. перевівся до Київського військового училища [7, арк. 1–4]. При цьому, незважаючи на своє походження, Д. І. Балквядзе теж не був матеріально забезпеченим. Принаймні влітку 1914 р. він планував попрацювати під час літніх канікул контролером на залізниці [7, арк. 13].

Ще одне земляцтво, серед керівництва якого переважали вихідці із Грузії – **Закавказьке земляцтво** – оформилось наприкінці 1912 р. 24 листопада 1912 р. група студентів інституту (М. Уклеба, М. Зірахов, І. Лутідзе, Тогабашвілі, М. Сабашвілі, Ш. Наморадзе, К. Кордзахія, Г. Гулашвілі, П. Абесадзе, Є. Кашакашвілі, Г. Берков, П. Бурсук, І. Кандаміров та Й. Санович), котрі в цьому документі названі "уродженцями Закавказького краю", подала до правління інституту заяву з проханням затвердити статут Закавказького земляцтва [32, арк. 7]. Впадає в око той факт, що частина з цих осіб належали до активу Кавказького земляцтва: так, М. Уклеба належав до кандидатів у правління Кавказького земляцтва, а також був ініціатором заснування Наукового гуртка студентів-грузинів; Й. Санович – спочатку був секретарем, а потім входив до складу ревізійної комісії Кавказького земляцтва; К. Кордзахія належав до кандидатів у правління Кавказького земляцтва, обраного восени 1913 р.; М. Сабашвілі – до бальної комісії Наукового гуртка студентів-грузинів, що була обрана восени 1913 р.; М. Зірахов належав до ініціаторів заснування Гуртка любителів грузинської літератури. Цей перелік можна продовжувати, але й він засвідчує той факт, що й це земляцтво

було представлено вихідцями із Грузії. Тим більше, що вони входили саме до керівництва Закавказького земляцтва, а отже, мали підтримку більшості його членів, що могло бути також і внаслідок їх спільного етнічного походження. Оскільки ж Закавказьке земляцтво виникло пізніше за Кавказьке (з різницею у 2 роки), то можна припускати, що це стало наслідком виходу частини активних членів першого земляцтва, можливо – внаслідок внутрішніх суперечностей.

Закавказьке земляцтво, відповідно до свого статуту, утворювалось з метою "матеріальної й моральної підтримки та взаємодопомоги" своїх членів [32, арк. 8; 38, арк. 1]. При цьому в проекті статуту першою метою було визначено "матеріальну і культурну підтримку", але в остаточному варіанті замість "культурної" було поставлено "моральну" підтримку [32, арк. 8]. Це показово, оскільки жодне із земляцтв інституту не згадувало про "моральну підтримку" своїх членів, а отже, це свідчило про високий ступінь самосвідомості студентів-грузинів, котрі утворили Закавказьке земляцтво. Також до цілей земляцтва було віднесено, окрім традиційного надання позик, і безоплатне надання книг, а також пошук "засобів, що сприяють матеріальній підтримці" його членів [32, арк. 8]. Членами цього земляцтва могли бути "слухачі і слухачки уродженці або ті, хто отримав освіту в навчальних закладах Закавказького краю" [38, арк. 1], тоді як у Кавказькому – виключно особи, котрі походили з Кавказького регіону [28, арк. 54].

Розмір членського внеску становив 10 коп. за місяць у Закавказькому земляцтві [38, арк. 1] проти "мінімум" 25 коп. – у Кавказькому [38, арк. 4; 28, арк. 54]. Керівництво земляцтвом в обох випадках було представлено головою, заступником голови, секретарем, касиром і бібліотекарем, а також трьома (у Кавказькому земляцтві – двома) кандидатами [38, арк. 2, 4 зв.]. Також для ревізії грошових коштів земляцтв щорічно обирались ревізійні комісії [38, арк. 2 зв., 5].

У Закавказькому земляцтві найвищим був відсоток бібліотечного капіталу – 50 % від наявної в касі суми [38, арк. 3], тоді як у Кавказькому земляцтві він був на рівні середнього по решті земляцтв студентів Комерційного інституту показника – 25 % [38, арк. 5].

Щодо членів Закавказького земляцтва, то крім уже згадуваних осіб (М. Уклеба Й. Санович, К. Кордзахія, М. Сабашвілі, М. Зірахов), котрі водночас належали до керівництва Наукового гуртка студентів-грузинів, Гуртка любителів грузинської літератури або Кавказького земляцтва і тому аналізувалися вище, вдалось виявити особі справи ще двох осіб – Бурсука та Лутідзе.

Особова справа **Бориса Григоровича Бурсука** доволі стисла і з неї можемо отримати лише інформацію про те, що після закінчення Ставропольського реального училища у вересні 1910 р. він подав прохання про прийом на навчання до Київського комерційного інституту [2, арк. 5]. Набагато повнішою є особова справа студента **Івана Петровича Лутідзе**. Він походив із с. Тхілтацкаро Шорапанського повіту Кутаїської губернії, народився в 1889 р. у сім'ї священика, закінчив Тифліську духовну семінарію і 25 липня 1910 р. подав прохання про прийом на навчання до Київського комерційного інституту [21, арк. 1, 2]. І. П. Лутідзе теж належав до розряду нужденних, тож уже в жовтні 1911 р. подав прохання про звільнення від плати за навчання, але був звільнений лише на 10 руб. [21, арк. 18]. Потім І. П. Лутідзе неодноразово повторював прохання про звільнення від плати за навчання або її відстрочку [21, арк. 20–22, 25, 30–31, 36]. При цьому з супровідних анкет довідуємось, що він

знімав у Києві квартиру за 8 руб., харчувався у студентській їдальні за 4,5 руб., а загальні його місячні витрати становили 15–20 руб. за таких самих надходжень від рідних та за відсутності підробітків, і зазначив що відомості про нього може підтвердити Кавказьке земляцтво [21, арк. 106]. У квітні 1914 р. І. П. Лутідзе отримав свідоцтво про закінчення курсу навчання в інституті, у травні 1914 р. склав випускні іспити і був удостоєний звання кандидата економічних наук другого розряду [21, арк. 42, 48, 58]. Із листа І. П. Лутідзе від 15 серпня 1915 р. до канцелярії інституту відомо, що на той час він уже працював в Управлінні землеробства та державного майна у м. Кутаїсі [21, арк. 55], а отже, з початком війни повернувся на батьківщину.

Повертаючись до спільних акцій грузинів, які навчались у Київському комерційному інституті, потрібно зазначити що до них також можна віднести організацію у 1911–1912 рр. екскурсій на Кавказ. 22 березня 1911 р. професор інституту і визначний український вчений-економіст Л. М. Яснопольський подав керівництву інституту прохання про організацію (на пропозицію групи студентів інституту) наукової екскурсії студентів на Кавказ (за маршрутом Київ – Воєннотрудинська дорога – Тифліс – Чітаурі – Батумі – Одеса – Київ) [33, арк. 1]. Додані супровідні пояснення щодо маршруту деталізують, зокрема, що й де планувалось відвідати, а сам час екскурсії планувався з кінця травня до початку липня 1911 р. [33, арк. 2–5]. Слід відзначити, що розголос про цю екскурсію в Києві був значним, оскільки долучитись до екскурсантів прохали представники інших вишів міста [33, арк. 6–7]. Також потрібно підкреслити, що серед учасників цієї екскурсії (загальною чисельністю 100 осіб) поряд із студентами-грузинами були й представники інших етносів, зокрема й члени Української студентської громади Київського комерційного інституту [33, арк. 9–10 зв.]. Закономірно, що в процесі цієї екскурсії, яка тривала понад місяць, мало відбулись їхнє зближення, ознайомлення зі становищем Грузії та її національно-визвольним рухом, що в підсумку сприяло зближенню й консолідації активістів українського і грузинського національно-визвольних рухів. Останнє знайшло своє яскраве відображення під час заворушень у Києві в березні 1914 р. у зв'язку із забороною проведення вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка [41].

Також одночасно з екскурсією під керівництвом Л. М. Яснопольського, на Кавказ мала вирушити ще одна група студентів Київського комерційного інституту під керівництвом професора В. А. Косинського, хоча й за дещо іншим маршрутом: Київ – Одеса – Севастополь – Ялта – Феодосія – Батумі – Чаква – Кутаїсі – Тифліс – Баку – Ростов – Київ [35, арк. 1]. У цій екскурсії брали участь 37 студентів інституту, із яких 20 – євреї [35, арк. 6].

Зрештою, третя екскурсія на Кавказ була організована у травні – червні 1911 р. групою студентів Київського комерційного інституту (чисельністю до 80 осіб) під керівництвом професора П. Л. Кованько [34]. Зазначимо, що до ініціативної групи з організації цієї екскурсії належав і О. Д. Горгадзе – вже згадуваний ініціатор заснування при інституті Гуртка любителів грузинської культури [34, арк. 46].

Влітку 1912 р. студенти Київського комерційного інституту знов ініціювали екскурсію на Кавказ (під керівництвом викладача Р. А. Берзіна) з метою вивчення копалень та торгово-промислових підприємств краю [34, арк. 48]. Головними місцями екскурсії були обрані грузинські міста Кутаїсі й Тифліс [34, арк. 38].

На цьому архівні матеріали, що пов'язані з вихідцями із Грузії та заснованими ними у стінах Київського комерційного інституту організаціями, вичерпуються. На їхній основі можна зробити ряд висновків, що стосуються як історії грузинської громади Києва, так і студентського життя в Києві та українсько-грузинських відносин на початку ХХ ст. загалом.

Так, було встановлено, що студентами-грузинами було засновано найбільшу кількість національно-спрямованих організацій, порівняно з представниками інших етносів, попри те, що вони суттєво поступалися їм за чисельністю своєї етнічної громади. Це свідчить про значну громадську активність грузинської молоді. Також показовим є той факт, що три із п'яти заснованих грузинами в Київському комерційному інституті організацій мали культурно-просвітницький та науковий характер і у двох інших ці питання також відігравали помітну роль. Це доводить не лише значний ступінь національної свідомості тогочасної грузинської молоді, але й її щире прагнення до поглиблення вивчення історії та культури своєї батьківщини, що було свідченням наростання національно-визвольного руху у самій Грузії на початку ХХ ст.

Що ж до інформації, отриманої з особових справ студентів-грузинів, то встановлено, що переважна більшість грузинів, котрі спрямували свій шлях до здобуття вищої освіти в Києві, належали до вихідців із бідного сільського духовенства. При цьому родини їхніх батьків характеризувалися багатодітністю: 5–7 дітей були нормою. Більшість із них задля економії коштів середню освіту здобували в навчальних закладах духовного відомства (переважно в Тифліській духовній семінарії), оскільки в такому випадку вони не оплачували вартість навчання. Аналогічно і в Київському комерційному інституті грузини йшли навчатися на економічне відділення (хоча у зв'язку з їхнім подальшим вибором місяця праці на залізницю їм більше підходив комерційно-технічний відділ), оскільки на ньому була меншою вартість навчання. При цьому переорієнтація зі священницької діяльності на економічну може розглядатись як високий ступінь прагматизму грузинської молоді початку ХХ ст., що відповідало й загальноєвропейським тенденціям.

Щодо самого навчання, то для більшості студентів-грузинів воно давалось тяжко у зв'язку зі складнощами матеріального порядку, які доповнювались і потрясіннями у їхніх батьківських сім'ях та висували на перше місце питання банального виживання. Тож тим більш позитивно можна оцінювати саме їхнє наполегливе прагнення до здобуття освіти, незважаючи всі перешкоди. Так само на спеціальне схвалення заслуговує і той факт, що часто тема дипломної роботи, яка обривалась студентами-грузинами, прямо стосувалась Грузії, що є свідченням на користь їхнього особливого патріотизму та бажання застосувати набуті знання для праці на рідній землі.

Також з'ясовано, що для більшості грузинів, котрі навчались у Київському комерційному інституті, складно було знайти підробіток у Києві, тому єдиним виходом залишалось працювати під час літніх канікул на Закавказькій залізниці. Останнє дозволяло перебувати на рідній землі, поряд із батьківською сім'єю, і водночас заробляти такі потрібні за умов матеріальної скрути кошти.

Вдалося встановити й середній розмір їхніх витрат у період навчання (вони коливались у діапазоні 15–20 руб. на місяць) і головні статті цих витрат. До останніх належали витрати на наймання житла (у середньому 5–8 руб.

на місяць) та харчування. При цьому виявлено той факт, що частина студентів-грузинів знімали квартири в Києві у складчину зі своїми земляками, що дозволяє говорити про особливий ступінь їхньої консолідованості. А у випадку харчування встановлено, що практично всі студенти-грузини харчувалися в їдальні Товариства швидкої допомоги нужденним студентам Києва і вартість харчування на місяць становила 4–6 руб. при середніх витратах на харчування на добу в діапазоні 17–20 коп. Останні цифри важливі для з'ясування середньостатистичного раціону харчування київського студента початку ХХ ст. у цілому, а тому є важливими для досліджень у сфері історії повсякденності. Те саме можна сказати і про з'ясування середніх розцінок на наймання житла в Києві.

Крім цього, прискіпливе вивчення особових справ студентів-грузинів дозволило виявити цікаві деталі щодо життя у Грузії початку ХХ ст., зокрема про масові хвилювання учнівської молоді в період революції 1905–1907 рр., та ряд інших фактів, що будуть цінними для більш детальної реконструкції історії цієї дружньої держави на початку ХХ ст. А факт продовження навчання низкою студентів-грузинів у Києві в умовах Української революції 1917–1921 рр. або листування з адміністрацією інституту підтверджує факт доволі інтенсивних взаємин між Україною і Грузією в умовах відродження державотворення в обох цих країнах. Відповідно, дослідження такого плану поглиблюють вивчення як міжнародних взаємин, так і власне історії України.

Список використаних джерел:

1. Державний архів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 349, 19 арк.
2. Там само, ф. 153, оп. 3, спр. 402, 7 арк.
3. Там само, ф. 153, оп. 4, спр. 1214, 13 арк.
4. Там само, ф. 153, оп. 5, спр. 3432, 9 арк.
5. Там само, ф. 153, оп. 5, спр. 5369, 20 арк.
6. Там само, ф. 153, оп. 5, спр. 8641, 36 арк.
7. Там само, ф. 153, оп. 6, спр. 107, 16 арк.
8. Там само, ф. 153, оп. 6, спр. 621, 32 арк.
9. Там само, ф. 153, оп. 6, спр. 686, 7 арк.
10. Там само, ф. 153, оп. 6, спр. 859, 35 арк.
11. Там само, ф. 153, оп. 6, спр. 899, 22 арк.
12. Там само, ф. 153, оп. 6, спр. 962, 21 арк.
13. Там само, ф. 153, оп. 6, спр. 1149, 31 арк.
14. Там само, ф. 153, оп. 6, спр. 1451, 52 арк.
15. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 133, 101 арк.
16. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 529, 134 арк.
17. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 742, 113 арк.
18. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 949, 95 арк.
19. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 1004, 86 арк.
20. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 1016, 119 арк.
21. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 1110, 110 арк.
22. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 1286, 119 арк.
23. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 1734, 133 арк.
24. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 1870, 47 арк.
25. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 1965, 118 арк.
26. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 2059, 96 арк.
27. Там само, ф. 153, оп. 7, спр. 2118, 75 арк.
28. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 53, 56 арк.
29. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 58, 14 арк.
30. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 134, 90 арк.
31. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 320, 37 арк.
32. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 321, 24 арк.
33. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 357, 27 арк.
34. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 358, 56 арк.
35. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 359, 21 арк.
36. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 482, 23 арк.
37. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 664, арк. 1-3.
38. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 881, 56 арк.
39. Там само, ф. 153, оп. 8, спр. 891, 98 арк.
40. Там само, ф. 229, оп. 1, спр. 19, 79 арк.
41. Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади / Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – Кн. 1. – К.: Прайм, 2000. – 703 с.
42. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр. / А. Граціозі. – К.: Основи, 2005. – 350 с.
43. Історія Київського університету / І. В. Верба, О. В. Вербовий, Т. Ю. Горбань та ін.; кер. авт. кол. В. Ф. Колесник. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014. – 895 с.

44. История Киева / Ред. И. И. Артеменко. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1984. – 463 с.

45. Кальницький М. Еврейские адреса Киева: Путеводитель по культурно-историческим местам / М. Кальницький. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2012. – 368 с.

46. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана / Авт. кол. А. Ф. Павленко та ін. – К.: Логос Україна, 2016. – 343 с.

47. Коженьовський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках / М. Коженьовський. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2015. – 664 с.

48. Кобченко К. А. "Жіночий університет Святої Ольги": історія Київських вищих жіночих курсів / К. А. Кобченко. – К.: "МП Леся", 2007. – 271 с.

49. КПІ. Перше століття: історичний огляд / Авт.-упоряд.: В. І. Лиховодов та ін. – К.: Такі справи, 2007. – 384 с.

50. Купчик О. Р. Студенты-азербайджанцы города Киева в общественно-политической жизни Украины (1900–1917) / О. Р. Купчик, А. У. Дамиров. – К.: Изд. дом Дмитрия Бурого, 2013. – 160 с.

51. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні / Л. А. Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

52. Нагорна Л. А. Лаврентій Йосифович Картвелішвілі / Л. А. Нагорна. – К.: Політвидав України, 1976. – 167 с.

53. Ніколаєва Т. М. Підприємці в культурно-освітньому просторі України (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.) / Т. М. Ніколаєва. – К.: КНЕУ, 2010. – 208 с.

54. Чуткий А. І. Еволюція студентського контингенту Київського комерційного інституту / А. І. Чуткий // Київська старовина. – 2010. – № 1. – С. 35-45.

55. Чуткий А. І. Заснування Київських вищих комерційних курсів / А. І. Чуткий // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2011. – № 2. – С. 134-149.

56. Чуткий А. І. Київські вищі комерційні курси: від заснування до трансформації на Київський комерційний інститут / А. І. Чуткий // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2011. – № 3. – С. 128-135.

57. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920) / А. І. Чуткий. – Ніжин, 2013. – 524 с.

58. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут у 1915–1916 роках: забута історія першої евакуації та повернення до Києва / А. І. Чуткий // Література та культура Полісся. – 2009. – Вип. 55. – С. 177–187.

59. Чуткий А. І. Перша світова війна як каталізатор трансформації у житті населення України: аналіз криз призму змін у житті київських ВНЗ / А. І. Чуткий // Часопис української історії. – 2014. – Вип. 30. – С. 50-56.

References:

1. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva. [Kyiv State Archive]. F. 153, opys 3, sprava 349, 19 arkushiv.
2. Ibidem, f. 153, op. 3, spr. 402, 7 ark.
3. Ibidem, f. 153, op. 4, spr. 1214, 13 ark.
4. Ibidem, f. 153, op. 5, spr. 3432, 9 ark.
5. Ibidem, f. 153, op. 5, spr. 5369, 20 ark.
6. Ibidem, f. 153, op. 5, spr. 8641, 36 ark.
7. Ibidem, f. 153, op. 6, spr. 107, 16 ark.
8. Ibidem, f. 153, op. 6, spr. 621, 32 ark.
9. Ibidem, f. 153, op. 6, spr. 686, 7 ark.
10. Ibidem, f. 153, op. 6, spr. 859, 35 ark.
11. Ibidem, f. 153, op. 6, spr. 899, 22 ark.
12. Ibidem, f. 153, op. 6, spr. 962, 21 ark.
13. Ibidem, f. 153, op. 6, spr. 1149, 31 ark.
14. Ibidem, f. 153, op. 6, spr. 1451, 52 ark.
15. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 133, 101 ark.
16. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 529, 134 ark.
17. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 742, 113 ark.
18. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 949, 95 ark.
19. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 1004, 86 ark.
20. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 1016, 119 ark.
21. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 1110, 110 ark.
22. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 1286, 119 ark.
23. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 1734, 133 ark.
24. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 1870, 47 ark.
25. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 1965, 118 ark.
26. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 2059, 96 ark.
27. Ibidem, f. 153, op. 7, spr. 2118, 75 ark.
28. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 53, 56 ark.
29. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 58, 14 ark.
30. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 134, 90 ark.
31. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 320, 37 ark.
32. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 321, 24 ark.
33. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 357, 27 ark.
34. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 358, 56 ark.
35. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 359, 21 ark.
36. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 482, 23 ark.
37. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 664, ark. 1-3.
38. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 881, 56 ark.
39. Ibidem, f. 153, op. 8, spr. 891, 98 ark.
40. Ibidem, f. 229, op. 1, spr. 19, 79 ark.

41. KOROTKYI, V. A. & ULIANOVSKYI, V. I. (Eds.). (2000). *Alma mater. Universytet sv. Volodymyra naperedodni ta v dobu Ukrainkoi revoliutsii. 1917-1920. Materialy, dokumenty, spohady*. Kn. 1. [Alma Mater. Saint Volodymyr University before and during the Ukrainian Revolution of 1917-1920. Materials, Documents, Memories. Vol. 1]. Kyiv: Praim. [In Ukrainian]
42. GRAZIOSI, A. (2005). *Viina i Revoliutsiia v Yevropi, 1905-1956*. [War and Revolution in Europe, 1905-1956]. Kyiv: Osnovy. [In Russian]
43. VERBA, I. V. & HORBAN, T. Yu. et al. (2014). *Istoriia Kyivskoho universytetu*. [History of the University of Kyiv]. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet". [In Ukrainian]
44. ARTEMENKO, I. I. (Ed.). (1984). *Istoriia Kieva*. [History of Kyiv]. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian]
45. KAL'NICKIJ, M. (2012). *Evreiskie adresa Kieva: Putevoditel' po kulturno-istoricheskim mestam*. [Addresses of Jews in Kyiv: A Guide-Book of Historical Places]. Kyiv: Dukh i Litera. [In Russian]
46. PAVLENKO, A. F. et al. (Ed.). (2016). *Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana*. [Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman]. Kyiv: Lohos. [In Ukrainian]
47. KOZHENIOVSKYI, M. (2015). *Za zoloty my voritmy. Suspilno-kulturna dialnist poliakiv u Kyievi v 1905-1920 rokakh*. [Behind the Golden Gates. Polish Public and Cultural Activity of 1905-1920 in Kyiv]. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian]
48. KOBCHENKO, K. A. (2007). *"Zhinochyi universitet Sviatoi Olhy": Istoriia Kyivskyykh vyshchykh zhinochykh kursiv*. ["Saint Olga Women University": the History of Kyiv Higher Courses for Women]. Kyiv: MP Lesia. [In Ukrainian]
49. LYKHOVODOV, V. I. et al. (Eds.). (2007). *KPI. Pershe stolittia: istorychnyi ohliad*. [Kyiv Polytechnic Institute. The First Century: Historical View]. Kyiv: Taki spravy. [In Ukrainian]
50. KUPCHYK, O. R. & DAMYROV, A. U. (2013). *Studenty-azerbajdzhancy goroda Kieva v obshhestvenno-politicheskoy zhizni Ukrainy (1900-1917)*. [Azerbaijani Students of Kyiv in Public and Political Life of Ukraine (1900-1917)]. Kiev: Izdatel'skij dom Dmitriya Burago. [In Russian]
51. MEDVID, L. A. (2003). *Istoriia natsionalnoi osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini*. [The History of Ukrainian Education and Pedagogical Thought in Ukraine]. Kyiv: Vikar. [In Ukrainian]
52. NAHORNA, L. A. (1976). *Lavrentii Yosyfovykh Kartvelishvili*. Kyiv: Polityvdav Ukrainy. [In Ukrainian]
53. NIKOLAIEVA, T. M. (2010). *Pidpriemtsi v kulturno-osvitniomu prostori Ukrainy (ostattia tretyna XIX – pochatok XX st.)*. [Merchants in the Cultural and Educational Space of Ukraine (the last third of the 19th – start of the 20th century)]. Kyiv: KNEU. [In Ukrainian]
54. CHUTKYI, A. I. (2010). *Evoliutsiia studentskoho kontynhentu Kyivskoho komerciinoho instytutu*. [Evolution of the Student Contingent of the Kiev Commercial Institute]. *Kyivska starovyna*, 1, 35-45. [In Ukrainian]
55. CHUTKYI, A. I. (2011). *Zasnuvannia Kyivskyykh vyshchykh komertsiiynykh kursiv*. [Foundation of Kyiv Higher Commercial Courses]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, 2, 143-149. [In Ukrainian]
56. CHUTKYI, A. I. (2011). *Kyivski vyshchi komertsiiini kursy: vid zasnuvannia do transformatsii na Kyivskiy komertsiiinyi instytut*. [Kyiv Higher Commercial Courses: from the Foundation to the Transformation into the Kyiv Commercial Institute]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, 2, 128-135. [In Ukrainian]
57. CHUTKYI, A. I. (2013). *Kyivskiy komertsiiinyi instytut: vytyky ta istorychnyi postup (1906-1920)*. [Kyiv Commercial Institute: Origins and Development (1906-1920)]. Hizhyn: [s.n.]. [In Ukrainian]
58. CHUTKYI, A. I. (2009). *Kyivskiy komertsiiinyi instytut u 1915-1916 rokakh: zabuta istoriia pershoi evakuatsii ta povnennia do Kyieva*. [Kyiv Commercial Institute in 1915-1916: Forgotten History of the First Evacuation and Return to Kyiv]. *Literatura ta kultura Polissia*, 55, 177-187. [In Ukrainian]
59. CHUTKYI, A. I. (2014). *Persha svitova viina yak katalizator transformatsii u zhytti naselennia Ukrainy: analiz kriz pryzmu zmin u zhytti kyivskyykh VNZ*. [The First World War as the Accelerator of Shifts in the Life of Ukraine's Population: Analysis through the Prism of Changes in the Activity of Kyiv Higher Educational Institutions]. *Chasopys ukrainskoi istorii*, 30, 50-56. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 16.02.19

A. Chutkyi, Dr. Habil. (History), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIETIES OF GEORGIAN STUDENTS OF THE KYIV COMMERCIAL INSTITUTE AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY AND THE BIOGRAPHIES OF THEIR ACTIVE MEMBERS

The author investigates the Georgian students' societies at the Kiev Commercial Institute in 1909-1912. They can be divided into scientific-oriented (the Club of Admirers of Georgian Culture, the Club of Admirers of Georgian Literature, the Scientific Club of Georgian Students) and students' fraternities (Georgian and Transcaucasian) organizations. It is emphasized that such a number of national-level organizations at the Kyiv Commercial Institute have not been created by any other nationalities, despite the fact that the Georgians did not represent the largest ethnic group among the students of this educational institution. All these arguments additionally testify the high level of consolidation and national consciousness of Georgian youth at the beginning of the 20th century. Obviously, the fact of separation from the homeland only strengthened their national identity and contributed to their consolidation.

The analysis is carried out based on detected personal files of students in the archive of the Kiev Commercial Institute, which belonged to the leadership of these organizations. It is concluded that most of them came from large and poor families of Georgian clergy from the countryside. They obtained the secondary education at the theological seminary at homeland. Accordingly, their focus on receiving the economic education should be explained as a desire to improve their financial position, and the fact that they got it in Kiev additionally confirms the long-standing and the friendship of the Ukrainian-Georgian relations. The research is based on archival documents which are introduced for the first time to a scientific circle.

Key words: ethno-political history at the beginning of the 20th century, Kyiv Commercial Institute, national liberation movement, student organizations, Ukrainian-Georgian relations.